

Деякі аспекти діяльності університетських бібліотек в добу незалежності України: досвід, уроки, перспективи

ПРОКОПЧУК Віктор Степанович

Директор наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету, д.іст.наук, професор

e-mail: bibliotekao@kpdu.kp.km.ua

Анотація

У статті проаналізована діяльність наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за 20 років української незалежності і на основі цього визначені деякі тенденції, проблеми й перспективи розвитку бібліотек вищих навчальних закладів.

Ключові слова: *вищі навчальні заклади, університет, наукова бібліотека, інформаційні ресурси, наукові дослідження*

Abstract

In the article "Some Aspects of Universities' Libraries Activity During the Period of Ukraine Independence: Experience, Conclusions, Perspectives" of V. Prokopchuk the activity of Kamyanets-Podilsky National University Scientific Library is analysed. On the base of this analysis, some tendencies, problems and perspectives of higher educational institutions libraries development were determined.

Keywords: *higher educational institutions, university, scientific library, information resources, scientific research.*

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Цій статті передувала опублікована в науковому збірнику хроніка діяльності наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [1], яка в часовій послідовності представила основні події за 20 років праці і стала джерелом дослідження, мета якого – представити читачеві основні підсумки роботи книгозбірні, виявити тенденції розвитку, проблеми і перспективи, характерні для бібліотек й інших вищих навчальних закладів.

Особливості нашої університетської бібліотеки полягають, насамперед, у тому, що вона найдавніша серед книгозбірень ВНЗ Поділля, заснована на початку вересня 1918 року, має найбільший фонд – 753088 документів, структурована до потреб навчального процесу, наближена до користувачів і налічує на початок 2012 року 6 абонементів, 8 читальних залів, комп'ютерний читальний зал (20 персональних комп'ютерів) загальноуніверситетського призначення, довідково-бібліографічну бібліотеку (більше 3 тис. книг), а ще 18 бібліотек – кабінетів на базі кафедр, факультетів, всього – 34 підрозділи.

Оскільки фонд і кадри розпорозені по 10 факультетах, це привело до пошуку адекватної системи управління бібліотечними процесами. Щомісяця на координаційних нарадах аналізується робота наукової бібліотеки за попередній період, визначаються завдання на наступний, заслуховуються інформації, звіти про роботу окремих підрозділів. Більш глобальні проблеми розглядаються на засіданні Бібліотечної ради, яку очолює начальник науково-дослідного сектора університету, доктор фізико-математичних наук, професор І.М. Конет, методичні питання вирішує методична рада. Визначена система критеріїв, за якими підводяться підсумки роботи за рік, моральні і матеріальні стимули, у тому числі й премія імені Й. І. Токаря, незмінного керівника бібліотеки упродовж 1948-1993 рр. [2].

Спеціалізація фонду і його концентрація в різних підрозділах вимагає посилення інформаційно-бібліографічної

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

роботи. В університетській газеті «Студентський меридіан», майже в кожному числі, бібліотеці відводиться сторінка «Життя наукової бібліотеки», інколи – розворот, де під рубриками «Нові книги», «Акція «Подаруй бібліотеці книгу» – в дії», «Запитуйте – відповідаємо» та інших подаються списки й огляди літератури. Вони, як і віртуальні виставки, розміщуються на Сайті бібліотеки. Формуємо електронний каталог. Відповідні рубрики – «Бібліографія», «Рецензії» – ведуться в «Наукових працях Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка» (серія «Бібліотекознавство. Книгознавство»). Використовуємо й інші випробувані форми бібліографічного інформування: бібліографічні та біобібліографічні покажчики, «Бюлетень з проблем вищої школи», «Календар знаменних і пам'ятних дат університету», Дні інформації, Дні кафедр тощо.

Особливістю минулого двадцятиріччя є й те, що діяльність нашої, як і інших книгозбірень, отримала законодавче регулювання. Зокрема Закон України «Про інформацію» (1992) закріпив право особи на отримання інформації, а бібліотеку визначив одним з важливих суб'єктів інформаційних відносин, її документальні фонди – важливим джерелом інформації, вперше дав наукове потрактування низці бібліотечних понять, поставив юридичну засторогу вилученню друкованих видань з бібліотечних фондів з ідеологічних чи політичних міркувань (ст. 45).

Закон України «Про видавничу справу» (1997) передбачив обов'язкові для розсилки примірники (ст. 24), визначив основні функції Книжкової палати України як державної наукової установи у сфері видавничої справи та інформаційної діяльності (ст. 27).

Взаємовідносини між виробниками обов'язкових примірників та їх отримувачами врегулював Закон України «Про обов'язковий примірник документів» (1999), встановив відповідальність за порушення вимог.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995) зафіксував статус бібліотеки, її працівників і користувачів, ввів у понятійно-термінологічний апарат термін «документ», означивши ним не юридичний акт, а матеріальну форму одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої не тільки на паперовому, а й електронному, магнітному та інших носіях. Нове найменування отримали ті, хто звертається до наших послуг: це вже не читач, а користувач, що засвідчує зрослі можливості і функції бібліотек. Закон визначив види бібліотек, унормував взаємодію між ними, порядок створення, реорганізації і ліквідації, дав право бібліотеці на додаткові платні послуги та ін.

Закон України «Про культуру» (2010) визначив роль і місце бібліотек в системі культурно-освітніх закладів держави.

У цей період з'явилося чимало інших підзаконних нормативних документів. Серед них – Укази Президента України «Про проведення в Україні у 2007 році «Року української книги» (2006), «Про деякі невідкладні заходи щодо підтримки культури і духовності в Україні» (2009) – поставив вимогу забезпечити збереження існуючої мережі закладів культури. Постанова Верховної Ради України від 16 січня 2009 року запровадила мораторій на виселення закладів культури, у тому числі й бібліотек. Наказом Міністерства культури і туризму від 29 грудня 2008 р. затверджені типові норми часу на основні процеси бібліотечної роботи. 2010 року Держказначейство України своїм наказом внесло зміни до Інструкції з інвентаризації матеріальних цінностей, передбачивши низку нових правил інвентаризації бібліотечних фондів [3]. Ці та інші нормативно-правові акти сприяли більш чіткому врегулюванню діяльності бібліотек у нових умовах.

Приємно відзначити, що на відміну від масових бібліотек, намітилася тенденція зростання книжкових інформаційних ресурсів бібліотек вищих освітніх закладів, удосконалення їх

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

структури і змісту, добавилась література з діаспори, з раніш замовчуваних тем, проблем. Скажімо, книжковий фонд наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, незважаючи на списання літератури, фінансову кризу, протягом 1991-2011 рр. зріс із 788222 до 953088 примірників, тобто – майже на 165 тис.[4]. До локальної університетської комп'ютерної мережі введено понад 8 тис. підручників, навчальних, методичних посібників, наукових праць. Три чверті надходжень припали на період 2004-2011 рр. Щороку бібліотека отримує близько 400 назв журналів і газет, 100 із них – російські видання.

В умовах постійної нестачі фінансів все-таки зміцнювалася матеріальна база бібліотеки. Добавились дві нових аудиторії для відділу рідкісних видань на історичному факультеті, нові приміщення отримали бібліотеки економічної, природничої та мистецької літератури, у результаті бібліотечні площі сягнули 3600 м² на 363 м² більше ніж 1990 року. Оздоблення, меблі, комп'ютери, копіювальна техніка відповідає сучасним вимогам. Ми розпочали надання додаткових платних послуг з надією, що фінансові надходження посилять можливості підтримки матеріальної бази в належному стані.

У роки незалежності України в бібліотеках ВНЗ з'явилась електронна складова. 2006 року бібліотека Кам'янець-Подільського тоді ще державного університету отримала комп'ютерну програму «УФД. Бібліотека», а далі 38 комп'ютерів, ламінований сканер, 13 сканерів-зчитувачів, 7 принтерів, 3 сканери та іншу техніку. 2007 року був відкритий загальноуніверситетський комп'ютерний читальний зал, 2011 року – комп'ютерний читальний зал педагогічного факультету. Відбувається формування електронного каталогу, до якого внесено 275 тис. бібліографічних записів – увесь активний фонд, бібліотеки електронних видань. Тільки 2011 року до цих ресурсів звернулося майже 16 тис. користувачів.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Витримуємо кадрову рівновагу: поряд зі старшим працює середнє покоління досвідчених фахівців та молодь, яка потребує адаптації теоретичних знань в умовах практики. На базі підрозділів проводяться семінари, діє школа передового бібліотечного досвіду, школа молодого бібліотекаря. Курси підвищення кваліфікації на базі Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти як стаціонарні, так і очно-заочні пройшли майже всі працівники бібліотеки. На основі розробленого нами Положення і затвердженого ректором проведено чотири тури атестації: 17 працівників підтвердили, а 28 - підвищили свою кваліфікаційну категорію. У бібліотеці нині працює 6 магістрів, 4 аспіранти. Троє працівників – випускників Кам'янець-Подільського училища культури заочно здобули повну вищу фахову освіту, а Н.О. Козак на базі Черкаського Східноєвропейського університету економіки і менеджменту завершила магістратуру за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність».

Це позитивно вплинуло на активізацію науково-дослідницької бібліотекознавчої роботи колективу бібліотеки, якій 2008 року повернуто статус наукової. У штаті з'явилась посада вченого секретаря – координатора цієї роботи.

Тільки за останні 7 років наукова бібліотека провела 5 наукових конференцій, круглих столів з актуальних проблем бібліотечної роботи, у тому числі дві міжнародні конференції за співучасті Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург), з якою укладений договір про співпрацю, та науково-технічної бібліотеки Краківської політехніки (Республіка Польща), видано два збірники наукових праць серії «Бібліотекознавство. Книгознавство» [5].

Працівники наукової бібліотеки взяли участь у наукових заходах, які проводила Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, Харківська державна бібліотека ім. В.Г. Короленка, наукові бібліотеки Львівської політехніки,

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Хмельницького національного університету, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Хмельницького кооперативного інституту, Краківської політехніки. 2010 року директор наукової бібліотеки та завідувачки відділів наукової бібліографії, комплектування та наукової обробки літератури Т.М. Опря і О. В. Литвиненко виступили на I міжнародному бібліографічному конгресі, що проходив у Санкт-Петербурзі на базі Російської національної бібліотеки. Протягом 2005-2011 рр. під грифом бібліотеки опубліковано більше 50 окремих видань, 80 статей головним чином з питань історії і методики бібліотечної справи. Бібліотека отримала свою друковану історію [6]. Проведена кропітка дослідницька робота, підготовлена і опублікована також низка статей про організаторську й науково-методичну працю корифеїв бібліотечної справи, видатних бібліографів, бібліотекознавців, керівників фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету С.О. Сірополка, Л. У. Биковського, М. І. Ясинського [7].

На жаль, у цей перехідний період життя бібліотеки, як і інші суспільні інституції, супроводжують серйозні проблеми.

Фінансова криза в багатьох бібліотеках спричинила скорочення штату, зменшення витрат на матеріальну базу, поповнення фондів, яке крім того гальмують тендерні закупівлі, відновлені новою владою і поширені на придбання книг, періодики. Уповільнилась закупівля комп'ютерної техніки, на сьогодні науковій бібліотеці університету ще не вистачає повного набору техніки.

Є й кадрові проблеми. Низький рівень пенсій не забезпечує оптимального рівня життя людей, тому й зростає частка працівників пенсійного віку. Посилення освітнього потенціалу працюючих розбивається об високу плату за здобуття повної вищої освіти, ступеня магістра тощо.

Аналіз діяльності бібліотек у нових умовах висвітлює не тільки проблеми, а й точки прикладання наших зусиль.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Перед науковою бібліотекою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка стоїть невідкладне завдання здійснення повної комп'ютеризації і автоматизації бібліотечних процесів, дальшого формування електронного каталога, нарощування бази електронних видань. При цьому 2012 року основна увага буде приділена створенню електронного каталога рідкісних і цінних видань, а їх у фонді бібліотеки є більше 27 тис., ремонту зношених книг, їх оцифруванню.

Гостро стоїть проблема площ, особливо у центральному абонементі, де зберігається більше 700 тис. документів, та у відділі рідкісних видань. Проблему наближення документів до читача, як і проблему площ для центрального абонементу, у значній мірі вирішило б відкриття читального залу іншомовної літератури та залу періодичних видань.

Поповненню фондів, особливо найновішими виданнями, сприяло б звільнення бібліотек від обтяжливих тендерних процедур.

Все настирніше проглядає потреба в кооперації зусиль бібліотек вчл та публічних бібліотек у галузі створення й використання в області корпоративного електронного каталога, повнотекстових баз даних для якомога повного задоволення інформаційних потреб студентів, викладачів, усіх користувачів. Наукова бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка організовує таку співпрацю за укладеними угодами з Російською національною бібліотекою, Науково-технічною бібліотекою «Львівської політехніки», науковими бібліотеками Хмельницького національного університету, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії та Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені М. Островського, а також на партнерських засадах з Інститутом біографістики Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського,

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

бібліотеками Прикарпатського та Закарпатського університетів, науково-технічною бібліотекою Краківської політехніки.

Варто Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України відпрацювати систему підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, у першу чергу – керівників бібліотек та завідувачів загальнобібліотечних підрозділів на базі Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України та провідних бібліотек України (Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О. Сухомлинського та наукової бібліотеки Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, зокрема), атестацію працівників бібліотек унормувати положенням, як це зроблено, приміром, для педагогічних працівників загальноосвітніх шкіл.

Аналіз діяльності наукової бібліотеки К-ПНУ ім. І. Огієнка дає підстави для наступних висновків:

- незалежність, яку отримала наша держава 20 років тому, благотворно вплинула на розвиток університетських бібліотек;

- попри труднощі перехідного періоду, удосконалювалася мережа і внутрішня структура бібліотек, започаткувалася кооперація інформаційних ресурсів, бібліотечні процеси набувають все виразніших ознак автоматизованих, комп'ютеризованих;

- суттєво зріс фонд книжкових та електронних видань, удосконалювалася матеріальна база й кадровий потенціал, активізувалась наукова діяльність бібліотек;

- у той же час в умовах комерціалізації взаємовідносин з'явилося чимало нових проблем, насамперед, з фінансуванням, до різких перемін у діяльності бібліотек і психологічно, і професійно не готовою виявилася значна частина працівників, поповнення фондів ускладнили відновлені тендерні процедури закупівлі книг, електронних і періодичних видань;

- однак бібліотечна громадськість виявилася здатною долати ці та інші труднощі і, за умови оптимальної фінансової

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

підтримки, сприятливого нормативного поля, перетворити бібліотеки в сучасні потужні інформаційні центри, успішно виконувати функції інформаційного забезпечення навчально-виховного, науково-методичного процесу.

Список використаних джерел:

1. Прокопчук В.С. Наукова бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за 20 років незалежності України: хроніка, факти / В.С. Прокопчук, В.М. Бунда // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2011. – Т. 17. – С. 121-146.
2. Премія заснована 2005 року і відповідно з Положенням вручається у Всеукраїнський день бібліотек, її першими лауреатами стали Л.П. Смолінська, В.М. Пархоменко, Н.Д. Крючкова, Т.М. Опря, В.М. Бунда.
3. Див.: Офіційний вісник України. – 2010. – № 80. – С. 153-154.
4. Прокопчук В.С. Наукова бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за 20 років незалежності: хроніка, факти... – С. 121.
5. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету / [ред. кол.: О.М. Завальнюк (голова), В.С. Прокопчук (від. ред.) та ін.] – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, 2008. – 400 с. – (Серія: «Бібліотекознавство. Книгознавство»; вип. 1); Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – Вип. 2. – 648 с.
6. Прокопчук В.С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту: іст. нарис / В.С. Прокопчук, Л.Ф. Філінюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 284 с.: іл.
7. Прокопчук В.С. Кам'янець-Подільський період у бібліотечній діяльності М.І. Ясинського/ Держ. заклад «Харківська держ. б-ка ім. В.Г. Короленка» ; [уклад.: Т.О. Сосновська, В.О. Ярошик]. – Х. : Харк. держ. б-ка ім. В.Г. Короленка, 2009. – С. 14-25; Його ж. Кам'янець-Подільський період в житті й діяльності видатних українських бібліотекознавців і бібліографів С.О. Сірополка, Л.Ю. Биковського, М.І. Ясинського / В.С. Прокопчук // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

суспільства: матер. наук.-практ. конф. 12 листоп. 2009 р., м. Львів. – Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – С. 214-224; Його ж. Організаційна і бібліотечнознавча праця С.О. Сірополка, Л.Ю. Биковського, М. І. Ясинського у фундаментальній бібліотеці Кам'янець-Подільського державного українського університету / В.С. Прокопчук // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: матер. всеукр. наук. конф., Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 1999 р. / редкол.: Смолій В.А., Верестюк В.Ф., Завальнюк О. М. [та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіном, 2009 – С. 360-367; Його ж. Бібліотечнознавчий доробок Левка Биковського кам'янецького періоду (вересень-травень 1920 рр.) / Прокопчук Віктор Степанович // Матеріали другої науково-практичної конференції «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства» / ред. рада: Ю.Я. Бобало, А.Г. Загородній [та ін.], Львів, 23 вересня 2010 р. – Л.: Вид-во Львівського політехніки, 2010. – С. 26-33; Його ж. Бібліографія Л.Ю. Биковського кам'янецького періоду (1919-1920) / В.С. Прокопчук, О.В. Литвиненко // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 597 – 600. – (Серія: «Бібліотечнознавство. Книгознавство»; вип. 2); Його ж. Кам'ячани-бібліотечнознавці в еміграції // Подільська еміграція в контексті європейської та світової культури: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 17-18 берез. 2011 р. – Хмельницький: Заколотний М.І., 2011. – С. 26-40; Його ж. Бібліотечнознавчі погляди І.І.Огієнка і втілення ним їх у практику бібліотечного будівництва в Україні та західній українській діаспорі / В.С. Прокопчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ ім. І Огієнка, 2011. – С. 247–257. – (Серія іст. та філолог.; вип. 8); Його ж. Огієнко І.І., Сірополко С.О., Биковський Л.Ю. : любов до книги – крізь усе життя / В.С. Прокопчук // Матеріали третьої науково-практичної конференції «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства», м. Львів, 29 верес. 2011 р. – Л. : Вид-во Львівської політехніки, 2011. – С. 130-154.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна